

دفاع مشروع (کتاب)

نویسنده خلاصه: مهدی خسروی سرشکی
نویسنده کتاب: مجموعه نویسندگان

چکیده

دفاع مشروع: بررسی فقهی مسئله ترور از دیدگاه امام خمینی مجموعه‌ای از مقالات ارائه شده به همایش «دفاع مقدس و تفاوت آن با ترور» در زمینه فقه سیاسی و فقه دفاعی است. این همایش با همکاری مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی و مدرسه امام خمینی وابسته به جامعة المصطفی العالمیه در سال ۱۳۸۶ش برگزار شد. هدف از این مجموعه، بررسی دیدگاه فقه شیعه درباره ترور و دفاع مشروع، به ویژه از منظر امام خمینی، و پاسخ به اتهامات مطرح شده علیه اسلام در حوزه تروریسم است.

این کتاب بیشتر به مقایسه دفاع مشروع با ترور و تحلیل مفاهیم مرتبط در فقه امامیه و حقوق بین الملل پرداخته‌اند. در بخش‌های مختلف، نویسندگان به بررسی نظریه دفاع مشروع از دیدگاه فقه شیعه و امام خمینی پرداخته‌اند. برخی از مقالات دفاع را حقی فطری و عقلانی می‌دانند که در مواقع ضروری به تکلیف شرعی تبدیل می‌شود. همچنین، تفاوت بین دفاع مشروع و ترور، تأثیرات سیاسی و اجتماعی آن، و مشروعیت دفاع در برابر تجاوز، از جمله موضوعات مطرح شده در این کتاب است.

در این آثار به مباحث حقوق بین الملل نیز توجه شده است؛ از جمله تطبیق دفاع مشروع با اسناد بین المللی مانند منشور ملل متحد. بخش‌هایی از مقالات نیز به تأثیر دیدگاه‌های فقه و امام خمینی درباره مشروعیت عملیات استشهادی، مفهوم تروریسم، و تفاوت آن با دفاع مشروع اختصاص دارد.

معرفی اجمالی و ساختار

کتاب «دفاع مشروع: بررسی فقهی مسئله ترور از دیدگاه امام خمینی» حاوی آثار همایش «دفاع مقدس و تفاوت آن با ترور» است که با همکاری مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی و مدرسه امام خمینی (وابسته به جامعة المصطفی العالمیه) در سال ۱۳۸۶ش برگزار گردیده است. هدف از این همایش تبیین دیدگاه اسلام و به ویژه فقه شیعه از منظر امام خمینی در برابر آثاری است که اسلام و مسلمانان را به تروریسم متهم می‌کنند. این کتاب شامل یک سخنرانی و پانزده مقاله است. طبق گفته دبیر همایش (یعقوبعلی برجی)، هفت محور اصلی این پژوهش‌ها در معرفی دیدگاه فقه شیعه و امام خمینی درباره مسئله ترور از این قرار است: صلح و زندگی مسالمت‌آمیز، دفاع مشروع، دفاع به عنوان یک حق فطری، دفاع پیشگیرانه، مفهوم ترور، بررسی ترور در حقوق بین الملل، و دیدگاه فقه شیعه درباره ترور (ص ۵).

مقالات و نویسندگان

کتاب با سخنرانی آیت‌الله محمد یزدی آغاز می‌شود و به جز دو مقاله آخر که به بررسی ترورهای قبل و بعد از انقلاب اسلامی می‌پردازد، مابقی مقالات به دفاع مشروع از منظر فقه شیعه و دیدگاه فقهای شیعه و به‌طور ویژه دیدگاه امام خمینی پرداخته‌اند و برخی نیز به حقوق بین‌الملل و دیدگاه امام خمینی اشاره دارند. فهرست مقالات فقهی و حقوقی، به ترتیب درج در کتاب، از این قرار است:

نگاهی به دفاع مشروع از دیدگاه فقه شیعه - محمدجواد سلطانی
دفاع مشروع از دیدگاه امام خمینی و فقهای شیعه - فاطمه محمدی
دفاع و عملیات استشهادی از دیدگاه امام و دیگر فقیهان - حسین علوی مهر
گستره وجوب دفاع از نگاه فقیهان شیعی - عبدالقادر محمدی
مفهوم و مصداق تروریسم در اسناد و معاهدات بین‌المللی و دیدگاه امام خمینی - حمید (ناظر حسین) زکی
مفهوم تروریسم، نگرش حقوق بین‌الملل، فقها و امام خمینی - محمدعلی ابراهیم
شرایط دفاع مشروع از دیدگاه امام و حقوق بین‌الملل - عبدالخالق فصیحی
دفاع مشروع در منظر امام خمینی و حقوق بین‌الملل - سید اصغر جعفری
دفاع مشروع در فقه و حقوق بین‌الملل، با تأکید بر دیدگاه امام خمینی - یعقوب‌علی برجی
دفاع مشروع از دیدگاه امام خمینی و حقوق بین‌الملل - سید جواد میرخلیلی
مبنای دفاع مشروع با محوریت نظر حضرت امام خمینی - قنبر جاوید
مبنای مشروعیت دفاع از دیدگاه امام خمینی و حقوق بین‌الملل - دکتر محمد اخوان
شرایط دفاع مشروع از دیدگاه امام خمینی و حقوق بین‌الملل - اکرم استیری
فطری و عقلی بودن دفاع مشروع
بخش آغازین مقالات کتاب به بررسی مفاهیم پایه‌ای دفاع مشروع در لغت، عرف و فقه و مقایسه آن با ترور می‌پردازد و دفاع مشروع را حقی فطری و ضروری برای حفظ جان، مال، و ناموس افراد می‌داند. محمد یزدی سخنران همایش، دفاع را امری فطری و عقلانی توصیف کرده است (ص ۹) و از نگاه برخی نویسندگان نیز دفاع مشروع جدا از منظر دینی، امری عقلی و اجتماعی است (ص ۴۳۴) و حتی در زمانی که خطر قریب‌الوقوع است و دسترسی به مراجع عمومی ممکن نیست، علاوه بر حق بودن، تکلیفی شرعی برعهده مدافع است (ص ۳۰). در بعضی از مقالات نیز بعد از مفهوم‌شناسی دفاع مشروع و اهمیت آن، به محدودیت‌های ذاتی و عرفی دفاع مشروع و تعریف تجاوز نیز پرداخته‌اند (ص ۵۲۳ و ۵۲۵).

بررسی دفاع مشروع و ترور در حقوق بین‌الملل و اسناد رسمی (منشور ملل متحد) و عرفی آن نیز از مباحث کلی و مقدماتی برخی از مقالات برای بررسی حقوقی و فقهی از دیدگاه فقه شیعه و امام خمینی است (ص ۳۳۰ و ۴۱۵ و ۴۲۹ و ۵۰۸). در چندین مقاله، به دیدگاه‌های فقهای شیعه و ادله فقهی در رابطه با دفاع مشروع و اصول آن پرداخته شده است. در این مقالات اصول و شرایط دفاع مشروع از منظر فقه شیعه و نظر فقها درباره وجوب و مشروعیت آن در شرایط مختلف پرداخته شده است. در برخی از مقالات نیز دیدگاه‌های مختلف فقها و تأثیرات فقهی این مسائل بر سیاست‌های اجتماعی و حقوق بشر در دنیای معاصر بررسی شده است.

تفاوت ترور با دفاع مشروع

تعریف ترور، انواع تروریسم (سنتی و مدرن، فردی و غیر فردی)، و تفاوت‌های اصلی میان دفاع مشروع و ترور و مخالفت اسلام با تروریسم در برخی از مقالات پیش از مباحث فقهی و حقوقی تشریح شده است. بر اساس نتایج این مقالات، به‌طور کلی، دفاع مشروع بر اساس اصول عقلی و فقهی و به‌منظور مقابله با تهدیدات واقعی انجام می‌شود، در حالی که ترور به‌طور عمدی و با هدف ایجاد وحشت در جامعه صورت می‌گیرد (ص ۲۰۱ و ۲۴۹).

وجوب دفاع مشروع و اقسام آن
به گفته برخی نویسندگان مقالات، در فقه و از دیدگاه فقه‌های شیعه، دفاع مشروع وجوب دارد و می‌تواند به دو گروه اصلی تقسیم شود: دفاع فردی از نفس و مال و ناموس و دفاع جمعی از خاک و فرهنگ (ص ۴۲ تا ۷۳). برخی نیز جهاد دفاعی را به‌عنوان دفاع سازمان‌یافته از دولت یا سرزمین در برابر دفاع فردی یا گروهی بحث کرده‌اند و انواع آن را از دیدگاه فقیهان بررسی کرده‌اند (ص ۲۶۳ و ۳۸۰).

احکام و ادله فقهی دفاع مشروع
در مقالاتی که به‌طور کلی به دیدگاه فقهی دفاع مشروع پرداخته‌اند یا سپس به دیدگاه امام خمینی اشاره کرده‌اند، احکام و ادله دفاع از نفس یا گروه یا جهاد دفاعی بررسی شده است. در برخی از مقالات، دلایل عقلی و نقلی مستند فقها برای دفاع مشروع به تفکیک دفاع یعنی از نفس (ص ۱۰۷)، دفاع از عرض و ناموس (ص ۱۱۹)، دفاع از مال (ص ۱۲۳) و اموال عمومی (ص ۱۲۹) بررسی شده و در بعضی از مقالات با تفکیک دفاع عام یا دفاع سازمان‌یافته (دفاع از سرزمین، دولت و مسلمانان) از دفاع خاص (دفاع از جان، ناموس و مال)، آرا و ادله فقیهان را در دفاع عام بررسی کرده‌اند (ص ۱۷۶ و ۳۸۰). شرایط و محدودیت‌های دفاع مشروع یکی دیگر از مباحث چند مقاله است که وقوع تجاوز، ضروری بودن دفاع و تناسب عمل دفاعی با تجاوز از جمله آنهاست (ص ۱۹۱ و ۳۸۹).

دیدگاه امام خمینی در دفاع و ویژگی‌های خاص آن
وجوب مطلق دفاع از نفس در نگاه امام خمینی
امام خمینی به وجوب مطلق دفاع از نفس باور دارد و تسلیم شدن در برابر متجاوز را جایز نمی‌داند. او معتقد است که این وجوب، وابسته به قدرت مدافع در دفع تجاوز نیست (ص ۱۳۰). همچنین، دفاع از عرض را واجب می‌داند و حتی در شرایطی که احتمال تأثیر فعل دفاعی ضعیف باشد، تسلیم شدن را جایز نمی‌داند (ص ۱۳۱). بر اساس دیدگاه ایشان، تفاوت دفاع از نفس و عرض با دفاع از مال در این است که دفاع از جان و ناموس، مطلقاً واجب است حتی اگر منجر به قتل مهاجم شود؛ ولی دفاع از مال به عدم قتل مهاجم مشروط شده است؛ یعنی اگر مدافع احتمال دهد که دفاع موجب قتل شود، این وظیفه از او برداشته می‌شود (ص ۴۸۱).

گستره وجوب دفاع مشروع در اندیشه امام خمینی
ابعاد گسترده وجوب دفاع مشروع در اندیشه امام خمینی موضوع یکی از مقالات است که چهار جنبه اصلی آن را شرح داده است: دفاع سیاسی، دفاع فرهنگی و اجتماعی، دفاع اقتصادی و دفاع نظامی (ص ۱۸۰-۱۸۳). همچنین، نویسنده مقاله به وجوب دفاع از فلسطین و سایر مسلمانان تحت سلطه کفار، و نیز کشورهای اسلامی تحریم‌شده اشاره می‌کند (ص ۱۸۶). نتیجه‌گیری مقاله بر این اساس است که وجوب دفاع، تمام حوزه‌ها را در بر

می‌گیرد: سرزمین، ناموس، مال، سیاست، فرهنگ، و دفاع از کشورهای اسلامی تحت تحریم (ص ۱۹۵). در مقاله‌ای دیگر نیز اهمیت دفاع و مشروعیت مقابله با تجاوز در تمامی حوزه‌های نظامی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی تأکید شده است (ص ۳۰۲-۳۰۸).

یکی از نویسندگان دفاع مشروع را در قالب «جهاد تدافعی» بررسی کرده و به موارد اصلی آن اشاره دارد: دفاع از اسلام در برابر فتنه‌گری دشمن، دفاع از دارالاسلام و کیان اسلامی، و دفاع از اتباع دولت اسلامی (ص ۴۲۲-۴۲۳). نویسنده‌ای دیگر یکی از تفاوت‌های نگاه امام خمینی با سایر فقها را در توسعه مفهوم دفاع می‌داند، به گونه‌ای که دفاع را از حد جان، مال و ناموس به مقابله با تهاجم اقتصادی، سیاسی و فرهنگی یک ملت گسترش داده است (ص ۴۸۱).

در بررسی توسعه حوزه‌های دفاعی، یکی دیگر از نویسندگان به تأسیس بسیج (ص ۵۰۳)، نقش زنان در دفاع مقدس (ص ۵۰۵)، و دفاع از دیگر بلاد اسلامی (ص ۵۰۶) اشاره کرده است. مقاله‌ای دیگر نیز دفاع مشروع از دیدگاه امام خمینی را در چارچوب جهاد دفاعی تحلیل کرده (ص ۵۲۹) و شرایط دفاع مشروع از نگاه امام خمینی را در مواردی متفاوت از دیدگاه حقوق بین‌الملل دانسته است (ص ۵۴۵-۵۴۷).

عملیات استشهادی از دیدگاه امام خمینی

عملیات استشهادی از منظر امام خمینی و سایر فقها عنوان یکی دیگر از مقالات است. نویسنده مقاله با تبیین ماهیت دفاعی این نوع عملیات (ص ۱۴۰، ۱۴۹)، دلایل قرآنی (ص ۱۴۱) و روایی (ص ۱۴۴) آن را بیان و دیدگاه فقهای شیعه و سنی را در این زمینه تحلیل می‌کند (ص ۱۴۴-۱۴۹). همچنین، اهداف دفاعی و اسلامی عملیات استشهادی را بررسی کرده است (ص ۱۵۲-۱۵۶).

نویسنده با اشاره به تمجید امام خمینی از شهید فهمیده، موافقت ایشان با عملیات استشهادی را در شرایط دفاع جمعی و ملی مطرح کرده است (ص ۱۵۱). این مقاله همچنین تفاوت عملیات استشهادی با انتحار (ص ۱۵۸-۱۶۰) و تروریسم (ص ۱۶۶) را شرح می‌دهد و به شبهات مطرح‌شده در این باره پاسخ می‌دهد (ص ۱۶۱). در پایان، برخی استفتائات و فتاوی مراجع دیگر به غیر از امام خمینی (از جمله مکارم شیرازی، فاضل لنکرانی، نوری همدانی، و موسوی اردبیلی) نیز آورده شده است (ص ۱۶۲-۱۶۵).

مفهوم و مصداق تروریسم در نگاه امام خمینی

مفهوم و مصداق تروریسم در اسناد بین‌المللی و دیدگاه امام خمینی موضوع دو مقاله است. نویسندگان این مقالات پس از بررسی حقوقی و بین‌المللی، مخالفت اسلام با ترور و تروریسم را از منظر فقیهان، به‌ویژه امام خمینی، بحث کرده‌اند (ص ۲۲۹، ۲۷۴).

در یکی از این آثار، مصادیق تروریسم از دیدگاه امام خمینی شرح داده شده است:

تروریسم گروهی مانند گروه فرقان و منافقین موسوم به مجاهدین خلق (ص ۲۳۱).
تروریسم دولتی مانند رژیم پهلوی، رژیم صهیونیستی، حکومت فرانسه و آمریکا (ص ۲۳۴).
تروریسم جهانی (ص ۲۳۹).

در جمع‌بندی سخنان و دیدگاه امام خمینی، یکی از نویسندگان بیان می‌کند که ترور شامل اعمال جنایتکارانه‌ای مانند قتل، بمب‌گذاری، گروگان‌گیری، هواپیماربایی، حمله به اماکن عمومی، آتش‌سوزی، کشتن افراد بی‌گناه، تهدید و ایجاد فتنه است. این اقدامات بر اساس طرح و برنامه، به شیوه انفرادی، گروهی یا دولتی انجام می‌شوند و اهداف شیطانی و ضدانسانی دارند. با این حال، مبارزات رهایی‌بخش ملت‌های تحت ستم برای آزادی، دفاع از دین و سرزمین در برابر تجاوز، خارج از مفهوم ترور و تروریسم قرار می‌گیرد. در مواردی که دفاع از دین و امنیت امت اسلامی ضرورت یابد، اقدام به مثل، تحت عنوان دفاع و مبارزه مشروع در اسلام، مجاز خواهد بود (ص ۲۴۳-۲۴۴).

نویسنده دیگری تأکید می‌کند که امام خمینی در مناسبت‌های مختلف، ترور را شدیداً محکوم کرده و افراد عامل را احمق، مأیوس و فاقد بینش سیاسی توصیف نموده است (ص ۲۸۷).

